

10. Скуратівський В. Дідух: свята українського народу / В.Скуратівський. – К. : Освіта, 1995. – 272 с.
11. Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар / Василь Скуратівський. – К. : Либідь, 1993. – 207 с.
12. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С. П.Павлюка; передм. М. Г. Жулинського. – 3-тє вид., випр. – К.: Знання, 2006. – 568 с.
13. Українці: іст.-етнограф. монографія: у 2 кн. Кн. 2. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – 544 с.
14. Шкода М. Н. Традиції і свята українського народу / М.Н.Шкода; іл. О. К. Перепилиця. – Донецьк : БАО, 2007. – 384 с.

* * *

Н. Удовиченко

АНТИРЕЛІГІЙНА ПРОПАГАНДА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МОЛОДІЖНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

У статті розглядаються заходи радянської влади спрямовані на обмеження релігійних настроїв серед молоді Полтавщини упродовж другої половини 1940-х – 1950-х років. Автор акцентує увагу на формах і методах здійснення антирелігійної пропаганди. Досліджуються загальні проблеми державно-церковних відносин в Україні у повоєнні роки.

Ключові слова: державно-церковні відносини, антирелігійна пропаганда, молодь, Православна церква.

Сьогодні українське суспільство є багатоконфесійним, кожному його члену гарантується свобода совісті, а Україна є світською державою. Але релігія та інститут Церкви у її соціально-політичному та духовному житті зайняли вагоме місце, ставши невід'ємною складовою взаємодії суспільства і влади, яке не завжди має конструктивний характер. Так, політизація церковного питання, жвава міжконфесійна полеміка призвели, зокрема, до різних інтерпретацій подій історичного минулого, що вимагає від науковців неупередженого, методологічно виваженого дослідження самого процесу та наслідків маніпуляції, антирелігійної пропаганди радянською владою свідомістю людини. Антирелігійна політика радянської влади почала активно досліджуватися у зарубіжній, пострадянській, у тому числі й вітчизняній історіографії у 90-і роки

XX ст. [4, с. 74]. В цей період було опубліковано дослідження таких авторів як П. Пащенко [7], П. Войналович [5], М Лагодич [6] В. Єленський, А. Колодний, П. Яроцький, які залучили до наукового обігу велику кількість архівних джерел і стали першими спробами об'єктивного дослідження державно-конфесійних відносин у радянські часи. У центрі їх уваги – ставлення радянської держави та комуністичної партії до віруючих, політика місцевих органів влади та реакція самих віруючих громадян на процеси в державі та Церкві. Використання архівних документів спецслужб як джерела наукових досліджень постійно супроводжує наукові праці Л. Бабенко [2]

На проблемах розвитку церковних структур у контексті суспільно-політичних процесів 40-60- х рр. XX ст. зупиняється у своїх роботах В. Баран. Наукове осмислення регіональних особливостей державно-церковних відносин відображене у працях Ю. Волошинам[3].

За роки радянської влади населення України – найбільшої республіки в СРСР з найдавнішими релігійними (християнськими) традиціями – пережило багато духовних потрясінь, найсуттєвішими з яких були експерименти влади з релігією та атеїзмом. Бабенко Л. зазначає, що політика державного атеїзму в радянській Україні з часу встановлення більшовицької влади передбачала швидке витіснення релігії з свідомості і повсякденного життя [2, с. 213]. Найбільш руйнівних наслідків цієї політики Церква зазнала у 20 – 30-м роках. Період повоєнного десятиліття вважається етапом нормалізації державно-церковних стосунків і про антирелігійну політику фактично не йде мова аж до її активізації за правління М.С. Хрушова. Але «примиренський» курс Й. Сталіна був прагматичним тактичним кроком у великій внутрішній і зовнішній політиці. Протоіерей Д. Константинов, будучи під час війни офіцером Червоної Армії і згадуючи зустріч з західноукраїнським священиком, так пояснював йому причини нового курсу радянської влади стосовно церкви: «Більшовизм завжди буде антирелігійним, завжди буде непримиренним ворогом усілякої релігії. Справа полягає в тому, що радянська влада просто хоче замінити невдалу ідейну та насильницьку боротьбу з релігією використанням її у своїх власних політичних цілях. Як це не парадоксально звучить, ви, священики, повинні стати “духовними” політичними агітаторами радянської диктатури. Ось та ціна, за яку вам дозволять якимось дихати» [4, с. 75]. Можна по-різному оцінювати радянський період історії нашої країни, особливо трактування повоєнного десятиліття, але, попри все, слід визнати, що у мистецтві маніпулювання суспільною свідомістю, навіть настроями налаштованих проти неї людей, створенням ідеолого-політичних міфів пропагандистській машині більшовицької влади не було рівних.

Справжнє ставлення комуністичної партії, а відтак і влади, до релігійних організацій було висловлене в «Закритому листі ІІ,К КП(б)У з питань релігії» від 27 березня 1945 р., розісланому партійним організаціям республіки. Застерігаючи від втручання у внутрішньоцерковні справи та підкреслюючи, що питання свободи сумління гарантовані Конституцією [8, с. 232].

28 лютого — 2 березня 1946 р. відбувся пленум ЦК КП(б)У, у якому розглядалося питання про «Стан внутріпартійної роботи в Дніпропетровській, Полтавській і Дрогобицькій обласних партійних організаціях». У схваленій резолюції наголошувалося на необхідності посилення пропаганди ідей марксизму-ленінізму, які, зрозуміло, заперечували релігійну ідеологію [6, с. 40]. Таким чином, терпиме ставлення влади до релігії в повоєнні роки було лише тактичним ходом. Насправді ж у партійних документах прямо наголошувалося на ворожості й реакційності релігії, необхідності роботи все можливе, щоб не допустити зростання впливу церкви на населення.

Пащенко В., під час характеристики атеїстичної пропаганди, наголошує на особистому ставленні Й. Сталіна до цього питання. Та вважає, що для нього атеїзм був політичним засобом, важелем. [7, с. 275]. Метою було вкорінення у світогляд пересічного молодого громадянина ідеологеми - «віра в комунізм». Так, Й. Сталін у 1947 р. радив новому секретареві ІДК ВКП(б), завідувачу відділу агітації та пропаганди М.Суслову «не забувати про атеїстичну пропаганду серед народу», адже в сучасних умовах це питання було чи не найголовнішим [1, с. 127].

Одним із організаційних заходів, спрямованих на посилення антирелігійної пропаганди стало утворення 29 квітня 1947 р. згідно з постановою Ради Міністрів СРСР №1377 «Про Всесоюзне товариство з поширення політичних і наукових знань» товариства «Знання». Громадську організацію створювали на базі Всесоюзного лекційного бюро при Міністерстві вищої освіти СРСР, до складу якого входило Державне видавництво антирелігійної літератури, ряд великих музеїв. Спілка войовничих безбожників, хоч офіційно і ввійшла до складу товариства, але незабаром припинила своє існування.

І справді, якщо до 1946 р. ідеологічної боротьби з релігією практично не велося, то з цього часу пропагандистській, політично-просвітницькій і атеїстичній роботі у партійних та державних органах починають приділяти більше уваги. При цьому досить важливе місце у цьому процесі відводиться роботі з дітьми та молодцю Та слід відзначити, що в цей період мали місце й суто хуліганські випадки з боку голів колгоспів, директорів МТС, голів сільрад. Особлива місія покладалася на вчителів шкіл, особливо на периферії. Вони були зобов'язані виховувати атеїстичні

настрої, забороняти учням відвідувати церкви, погрожуючи виключенням із школи, не дозволяли носити натільні хрестики, навіть публічно зривали їх. Усі ці дії вони вважали антирелігійною пропагандою, не замислюючись, що такі незграбні витівки насамперед принижують їх самих і жодною мірою не стосуються Церкви [8, с. 233].

Максимально вплинути на свідомість молодих людей намагалися і через пресу і друковані видання. Готуючи ідеологічний ґрунт для проведення пропагандистської роботи, було збільшено кількість друкованої антицерковної й атеїстичної літератури: так, 1948 р. в СРСР вийшло 381 видання антицерковного спрямування, 1949 р. – 689, 1950 р. – 700 найменувань.

Л. Швець, О. Швець зазначають, що досить «дієвим» інструментом відриву молоді від релігії був психологічний та адміністративний тиск, що чинився на віруючих і їхніх родичів. Нерідко дітей священників переслідували через їх соціальне походження і це змушувало батьків позбуватися душпастирської місії. Так, із 5 священників, які в другому кварталі 1952 р. відмовилися продовжувати свою діяльність, трое пояснили таке рішення тиском на їх дітей. Священик Пензель, наприклад, говорив: «Моя дочка здала іспити за 10 клас на всі п'ятірки. У тому році були також усі п'ятірки, а їй не дали не те що золотої медалі, навіть срібної, з причини — дочка попа». Священик Коник, полишаючи службу, зі сльозами на очах розповів уповноваженому, що його 17-літньому синові відмовили в прийомі до військової школи [8, с. 235]. Справа доходила до того, що керівники окремих навчальних закладів приходили до уповноваженого РСРПЦ на консультацію стосовно доцільності прийому дітей священників.

Отже, незважаючи на масштабні антирелігійні кампанії, численні атеїстичні заходи проведені владою у повоєнні роки, значно зменшити вплив православної церкви на населення республіки не вдалося. Змінивши прийоми пропагандистської діяльності з прямих наказів, коли з використанням пропагандистської знаково-символічної системи «аудиторія» спонукалась на боротьбу проти релігії, на апеляцію до позитивних – патріотичних символів віри, радянська влада вміло використала мобілізаційні механізми релігії.

Робота державних та партійних органів, спрямована на відрив підростаючого покоління від церкви, перешкоджала можливостям молоді у майбутньому бути залученими до релігійного життя, а отже давала свій результат. Одним досить «дієвим» інструментом відриву молоді від релігії був психологічний та адміністративний тиск, що чинився на віруючих та їх родичів. Однак, незважаючи на масштабні антирелігійні кампанії, численні атеїстичні заходи проведені владою у повоєнні роки,

значно зменшити вплив православної церкви на населення республіки не вдалося.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918-середина 1950-х рр.): монографія / Л.Л. Бабенко – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. – 549 с.
2. Бабенко Л. Церковно-релігійне підпілля 1930-х – початку 1950-х рр. та боротьба із його осередками / Л. Бабенко // Другі Череванівські читання: зб. ст. за матеріалами II Всеукр. наук. конф., 30-31 жовтн. 2013 р. – Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка. – 2013. – С. 213-226.
3. Волошин Ю. Автономна церква на Полтавщині в роки окупації / Ю.Волошин // Подвигу народному жити у віках: матер. наук.-практ. конф., 19 квітня 2000 р. / Упр. культ. Полтав. облдержадмін.; Полтав. краєзнавчий музей. – Полтава, 2000. – С. 100–105.
4. Грідіна І. Метаморфози антирелігійної пропаганди радянської влади в Україні / І. Грідіна // Наука. Релігійне суспільство. – 2010. – №4. – С. 74-80
5. Держава і церква на Полтавщині за радянської доби [Текст] / Полтав. обл. держ. адмін.; Обл. ред. колегія наук.- док. серії книг "Реабілітовані історією"; Упр. Служби безпеки України в Полтав. обл.; Держ. архів Полтав. обл.; Упоряд. В.А.Войналович, О.О.Нестуля. – Полтава, 2002. – 252 с. – Прим.: с.132-136.
6. Лагодич М. Антирелігійна боротьба в СРСР у середині ХХ ст. / М. Лагодич // Материали міжнародної наукової конференції „Взаимоотношения между политикой и христианством”, Донецк, 24-25 февраля, 2006 Донецкий христианский университет. – Ровно: ПП ДМ, 2006. – С.39-43
7. Пашенко, В. Атеїстична боротьба у засобах масової інформації Полтавщини у 50-х роках ХХ століття [Текст] / В. Пашенко, А. Скоряк // Держава і церква в новітній історії України : зб. ст. за матеріалами III Міжнар. наук. конф. "Держава і церква в Україні за радянської доби" (15-16 жовт. 2009 р.) / Полт. нац. пед. ун-т імені В.Г.Короленка, Від-ня релігієзнавства Ін-ту філос. імені Г.С.Сковороди НАН України. – М., 2010. – С. 252–255.
8. Швець Л. Швець О. Боротьба з релігійністю серед української молоді у другій половині 1940-х – 1950-х рр.: за матеріалами обласних уповноважених ради у справах Руської Православної церкви / Л.Швець, О.Швець // Другі Череванівські читання: зб. ст. за матеріалами II Всеукр. наук. конф., 30-31 жовтн.2013 р. – Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка. – 2013. – С. 77-84